

др Будимир АЛЕКСИЋ

МИТОМАНСКЕ И РОМАНТИЧАРСКЕ ПРЕДСТАВЕ О ЦРНОЈ ГОРИ У ГУСЛАРСКИМ ПЈЕСМАМА „НА НАРОДНУ“

У раду који слиједи предузели смо истраживање једне занемарене димензије наше народске, односно имитативне, јуначке, гусларско-десетерачке поезије, са циљем да дамо скроман допринос ревалоризацији досадашњих сазнања о развојним токовима нашег усменог епског стваралаштва. Конкретно, покушали смо да одговоримо на питање колико је имитативна, односно народска поезија допринијела изградњи и афирмацији идеологије црногорског надсрпства, односно утврђивању митоманских представа о црногорском чојству и јунаштву, и о значају и улози Црне Горе у геополитичким и историјским процесима и токовима на Балкану у последњих петсто година.

Народска, односно имитативна, гусларско-десетерачка поезија – као што је у науци о народној књижевности одавно констатовано – припада корпусу писане књижевности, и настоји да у свему слиједи поетску матрицу усмене поезије¹. Развија се током 19. вијека, особито у Црној Гори, Брдима и Херцеговини, и у форми римованог десетерца говори о сукобима с Турцима. Најпознатији имитатори десетерачке епске поезије тога доба су Петар Први Петровић Његош, Саво Матов Мартиновић, војвода Мирко Петровић, краљ Никола Петровић и др.

Ова сурогатна епско-десетерачка пјеванија максимално настоји да у свему личи на аутентично усмено пјесништво, као што су апокрифне или „отречене“ књиге (посланице, јеванђеља и др.) наликовале на новозавјетне канонске текстове. И као што су апокрифне посланице и јеванђеља извршили снажан утицај на народна схватања и вјеровања, и оставили трагове у усменој традицији и писаној литератури, тако су и народске, односно имитативне, гусларско-десетерачке пјесме безрезервно прихваћене од стране гусларске слушалачке публике на широким просторима српских земаља. Популарност тог хибридног пјесништва у српском народу није спласнула до данашњега дана.

Најпопуларнији имитатор непатворене гусларско-десетерачке епске поезије у 20. вијеку је Радован Бећировић Требјешки (1898-1986). Овај описмењени сељак и воденичар из села Бијела код Шавника, био је родоначелник и свакако *највећи пјесник* новије епске народске поезије у српском народу. Као аутор великог броја десетерачких и осмерачких пјесама испјеваних „на народну“, Радован Бећировић се потврдио снагом истрајног, даровитог и надасве омиљеног ствараоца. Јер, по ријечима митрополита Амфилохија Радовића, „њему својствени римовани десетерац, којим је обогатио народну поезију, ходи по народу од уста до уста, од села до града, од срца до срца, више од педесет година, особито у епски настројеним крајевима Црне Горе, Херцеговине и Босне“². Римовани десетерац који помиње митрополит Амфилохије, односно дословно римовање које је скоро стопостотно заступљено у имитативној поезији, показује колико се та поезија и

¹ Вид. Опширније о томе: Р(адмила) П(ешић), „Народске песме“, у књизи: Радмила Пешић – Нада Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Требник, Београд, 1997, стр. 169-170.

² Јеромонах Амфилохије Радовић, „Умјесто предговора“, у: Хаци-Радован Бећировић – Требјешки, *Стабљике српства*, издање ауторово, Никшић, 1979, стр. 13.

својом формом удаљила од своје класичне претходнице, односно од аутентичног усменог епског пјесништва.

Друга битна карактеристика по којој се народски или имитативни пјесници разликују од непатвореног народног, односно усменог пјесника јесте њихова амбиција да преко популарног стиха, римованог десетерца или осмерца, саопште историјску истину о догађајима и личностима из наше ближе или даље прошлости. Имитативни стихотворци пишу с наглашеним идеолошко-политичким циљем, бирајући адекватну тематику коју саопштавају десетерцем и осмерцем. С тога су њихове пјесме, како би рекао Вук Караџић, богатије историјом него поезијом. Питање је, међутим, колико њихово виђење појединих историјских догађаја кореспондира са историјским чињеницама, односно колико се ослања на историјску истину. Када погледамо како је историја Црне Горе и Црногораца третирана у њиховим пјесмама, видјећемо да су њихови погледи на поједине историјске догађаје и личности резултат утицаја одређених политичких и идеолошких ставова, као и романтичарских представа о Црној Гори као „Српској Спарти“. Тако је значајан дио корпуса народске, односно имитативне поезије утемељен на глорификаторској и идиличној слици Црне Горе и Црногораца. Имитативни пјесници су у томе слиједили романтичарска схватања о Црној Гори која су нарочито била популарна и раширена међу војвођанским Србима током 19. вијека. Наиме, Срби у Војводини су у другој половини 19. вијека креирали култ Црне Горе, полазећи од романтичарских и митоманских представа о вјековној непокорности и независности подловћенске Црне Горе која је – тако схваћена и доживљена – за њих представљала идеал националног подвижништва. Стога је српска штампа у Војводини тога доба била препуна панегиричких текстова о „слави и величини“ Црне Горе, и о „чојству и јунаштву“ Црногораца.

Најрепрезентативнији примјер романтичарског третирања историје Црне Горе у нашим епским пјесмама „на народну“ је позната пјесма Радована Бећировића „Горски престо“, са поднасловом „Трагом црногорске историје“. Повод да Бећировић напише ову пјесму била је студија др Бранислава Ђурђева (познатог историчара и академика) „Турска власт у Црној Гори у 16. и 17. веку“ (Сарајево 1953.), у којој је доказано да је Црна Гора током та два вијека плаћала Турцима харач, јер се, на измаку 15. вијека, Црна Гора – као и остале балканске земље – потчинио султану, тако да о некаквој државно-политичкој самосталности Црне Горе у периоду од 1496. до 1687. године не може бити ни говора. Та књига је изазвала велико незадовољство јавности у Црној Гори и бурне реакције „родољубивих“ историчара. Широки народни слојеви у Црној Гори који су историју те земље посматрали романтичарски, максимално је идеализујући и деификујући, нијесу схватили критички научни приступ историјској тематици, нити су марили за архивску грађу, примарне историјске изворе и формално-правне аргументе, већ су поменуто студију др Ђурђева доживјели као груби атак на историју Црне Горе и Црногораца. Као народски пјесник, Радован Бећировић се осјетио позваним да у форми епског десетерца оповргне књишку, историјску научну аргументацију и да покаже да је Црна Гора „колијевка српских великаша“, и „костурница бегова и паша“ која, по сваку цијену, никад „мира шићела није“. Осјећајући расположење полуписменог народа у Црној Гори средином прошлог вијека, и његову потребу за слављењем црногорске историје, Бећировић је „правовремено“ пјеснички реаговао на појаву књиге академика Ђурђева, уклопивши се тако у духовну атмосферу Црне Горе тога доба. То свјесно угађање слушалачкој и читалачкој публици и племенско-братственичком менталитету је трећа важна карактеристика имитативне поезије, по којој се она разликује од класичне усмене епике.

Набрајајући све важније сукобе Црногораца, Брђана и Херцеговаца са Турцима, све владаре, црквене поглаваре, војсковође, хајдуке и ускоке, све акције појединих племена и подвиге појединаца, као и остварења у области духовности и културе (Пивски манастир, Ободска штампарија, Његошева дјела и др.), Бећировић у својој пјесми „Горски престо“ поставља питање – реторско:

*Па зар трпи понос Црне Горе
Змај ил вила да је чим прекоре!
Кад смо били турска раја права
Окле нама Махмутова глава?³*

У својој пјесничкој интерпретацији догађаја из прошлости који су се одиграли на простору данашње Црне Горе, Бећировић – попут мање више свих пјесника „на народну“ – често долази у конфликт са историографијом. Навешћемо неколико узоритих цитата из пјесме „Горски престо“ који показују колико су имитативни пјесници били подлегли духу једног времена и једне романтичарске традиције која је прекомјерно славила прошлост Црне Горе:

*Па да видиш код Царева Лаза
Црногорског свијетлог образа,
Ђе дочека војска владичина
Без икакве спреме и начина,
Једна шака љутијех горштака
Сто хиљада раићера Турака.⁴*

Иако један дио историчара доводи у питање постојање саме битке на Царевом Лазу (као на примјер др Јован Томић⁵) народски пјесник као историјску истину пласира митоманску представу о подвигу групе Црногораца која је растјерала неколико турских дивизија, јачине сто хиљада војника. У истом духу је и глорификовање историјској науци непознате битке на Чевским Ублима у којој је, наводно, Никац од Ровина са својом „армијом“ потукао тридесет хиљада Турака:

*Ту Турака тридесет хиљада
Од армије Никчеве пострада,
Ту је Ђехај погинуо први
И загажен у потоке крви.
И Никцу се чета преполови,
Изгибоше сиви соколови⁶.*

³ Хаџи-Радован Бећировић – Требјешки, *Стабљике српства: изабране и нове пјесме*, приредили Михаило Шћефановић и Будимир Алексић, Светигора, Цетиње, 1998, стр. 317.

⁴ *Исто*, стр. 308.

⁵ Вид. његову студију: *Питање Царевог Лаза*, посебно издање СКА, књ. XCIV, Београд, 1933.

⁶ Хаџи-Радован Бећировић – Требјешки, *Стабљике српства: изабране и нове пјесме*, приредили Михаило Шћефановић и Будимир Алексић, Светигора, Цетиње, 1998, стр. 319.

Као што видимо, и сам пјесник, након што прославља Никчеву „армију“, неколико стихова даље каже да је ријеч о чети која се преполовила, што се уклапа у реалне оквире, јер и историчари помињу одред Никца од Ровина од око тридесет људи који је успио да приликом боравка Осман-паше на Чеву 1756. године продре у турски логор и убије Осман-пашу (а не Техај-пашу)⁷.

Народски пјесник слиједи уврежене традицијске и романтичарске представе о историјском значају и витештву појединих племена (*Плашаху се по Стамболу Турци/ Да не бану морачки хајдуци*⁸), као и дубоко укоријењени мит, као што смо рекли, нарочито распрострањен и предано његован у Војводини у 19. вијеку о вјековној самосталности и старини Црне Горе:

*Још тудије гавранови лете,
Још те горе свакоме пријете
Ко насрне на част Горе Црне
Јер је она стара као Кина,
Споменике чува од старина
Престоницу цара Дуклијана
И зидине Немање Стевана*⁹.

Ако знамо да историја кинеске цивилизације у континуитету траје девет хиљада година, онда можемо претпоставити колико је умјесно упоређивати, и у било ком контексту доводити у везу ову древну цивилизацију са Црном Гором. Као што смо казали, Бећировић и у овој пјесми помиње многе догађаје из прошлости, многе личности и њихове подвиге, споменике културе и светиње са простора данашње, авнојевске Црне Горе, а који тада нијесу припадали црногорској територији, дакле нијесу били дио подловћенске, односно нахијске или Старе Црне Горе, него су припадали другим историјско-географским регијама српског народа (углавном Херцеговини, Брдима и Старој Рашкој), и закључује: *Све су ово споменици сјајни/ Црногорски понос дуготрајни*¹⁰. Наиме, и *Бијела кула Караџића*, и *Крвави чардак Алексића*, и *Пећина у Куче крваве*, *Пуна приче и јуначке славе*, и лијепа *усред Пиве лавра*, *Гаговића задужбина стара*, и *кад стари паша Миљевина*, *Посла с војском у Дробњаке сина*, - све је то Бећировић смјестио у Црну Гору, иако се све то издешавало далеко од тадашње Црне Горе, и исто толико представља шумадијски или босански понос, колико и црногорски. Исти тип анахронизма налазимо и у његовој пјесми „Лимов гроб“ која описује како су Турци отели кћерку Јоковића кнеза из Пиве и како их је познати херцеговачки хајдучки харамбаша Бајо Николић Пивљанин пресрео „са својијех тридест брата“, ударивши „на сред Поља, на турскијех триста свата“, и ослободио дјевојку. Величајући подвиг Баја Пивљанина и његове дружине, Бећировић на крају пјесме каже:

*Слава нек је јунацима
Што разгнаше турске свате,
Да онакву Црногорку
у харему не галате!*¹¹

⁷ Вид. о томе лексиконску одредницу: „Никац од Ровина“, у: *Историјски лексикон Црне Горе*, књ. 4, Daily Press – Vijesti, Подгорица, 2006, стр. 922.

⁸ Хаџи-Радован Бећировић – Требјешки, *Наведена збирка*, стр. 315.

⁹ *Исто*, стр. 320.

¹⁰ *Исто*, стр. 311.

¹¹ *Исто*, стр. 338.

Догађај који опјевава Бећировић одиграо се више од двјеста година прије него што је херцеговачка област Пива на Берлинском конгресу 1878. припала Књажевини Црној Гори. (Наиме, Бајо Пивљанин је погинуо 1685. године, у бици на Вртијељци.) Стога актери овога догађаја тј. Пивљани, нијесу никако могли бити Црногорци, тако да је пјесник кћерку кнеза Јоковића с истим правом могао назвати и Шумадинком или Србијанком.

Бећировић, такође, у пјесми „Смаил-ага Ченгић“ најчувеније актере завјере на Мљетичку 1840. године, Новицу Церовића, Мирка Алексића и Шуја Карацића, у регионалном смислу третира као Црногорце. (*То су Шујо, Мирко и Новица, / Је л' три боља било Црногорца!*¹²), иако су они били Херцеговци (као и сви Дробњаци и Ускоци), о чему свједочи и сам Новица Церовић у разговору са Вуком Врчевићем на Цетињу 1853. године: „Ја сам, мој шјор Вуко, <...> имао живљење у Тушину што га ниједан Херцеговац, ко се крстом крсти, није имао“.¹³ У Дробњацима ће тек након Берлинског конгреса 1878. године, када је ово херцеговачко племе ушло у састав Књажевине Црне Горе, доћи до потискивања херцеговачке регионалне свијести, у корист црногорске.

Народски, односно имитативни пјесници по правилу помињу историјске слојеве (попут Дукље) који немају везе са Црном Гором, и смјештају их у контекст црногорске историје (*Црна Гора од краља Бодина/ Имала је седам војводина*¹⁴). Осим тога, они прихватају народне „скаске“ и предања као изворе за националну историју. На тај начин пјесници „на народну“ су допринијели утврђивању психологије и идеологије николинског црногорства, односно црногорског надсрпства, утемељене на теорији о подловћенској надраси која је, наводно, била непокорна, која је увијек имала слободу и државу у „каменом мору“ Катунске нахије, док су сви околни српски простори стењали под Турцима. Саставни дио те доктрине је и апологетски однос према свим члановима владалачке куће Петровића, а нарочито слављење култа књаза/краља Николе, присутно и у поезији „на народну“:

*Ти си јунак да ти нема пара
Сједио си уз рускога цара,
На конгресу европскијех сила
И држао сабљу преко крила
И сви други гологлави бише
Осим тебе и старца Падише*¹⁵.

Чињеница је, међутим, да књаз/краљ Никола Петровић није учествовао ни на једном међународном конгресу, па ни на Берлинском 1878. године, на коме су представници Црне Горе били војвода Божо Петровић и војвода Станко Радоњић, и то само у улози посматрача, с обзиром да нијесу могли учествовати у раду Конгреса. Наиме, предсједавајући на овом Конгресу, њемачки канцелар Ото фон Бизмарк, одлучно је одбијао било какав контакт са црногорским представницима. Али имитативни пјесници

¹² Исто, стр. 117.

¹³ Вук Врчевић, *Огранци за историју Црне Горе*, ЈУ Центар за културу – Никшић, Октоих – Подгорица, 2002, стр. 90.

¹⁴ Хаџи-Радован Бећировић - Требјешки, *наведена збирка*, стр. 315.

¹⁵ Хаџи-Радован Бећировић – Требјешки, „Сердар Јоле и војвода Пеко“, у: *Стабљике српства*, издање ауторово, Никшић, 1979, стр. 534.

угађају племенско-братственичком менталитету који од гусларске пјесме тражи више историје него поезије, и свјесно пренебрегавају историјске чињенице. Стога се с правом може констатовати да слављење култа николинског црногорства представља наличје српске гусларско-десетерачке епике. Идеологија николинског црногорства, заснована на амбицији да се Цетиње по свом значају за српски народ изједначи са Косовом, Цетињски манастир са Грачаницом и Дечанима, а књаз Данило Петровић (Зеко Манити) са Светим Великомучеником кнезом Лазаром, снажно је одјекнула и у гусларским пјесмама „на народну“, спутавајући поетску обдареност њихових творца. Дух романтичарских представа о Црној Гори у пјесмама имитативних стихотвораца гушио је естетску вриједност њихове поезије. Гдје год се у митоманском духу слави црногорска историја – тамо, по правилу, страда поезија. Видјели смо како то изгледа на примјеру највећег народског пјесника у двадесетом вијеку Радована Бећировића.

Као несумњиво најзначајнији епски пјесник „на народну“, Радован Бећировић је дао немјерљив допринос очувању гусларске традиције у српском народу, и афирмацији овог древног српског инструмента. Као народски пјесник пјевао је онако како је мислио и осјећао његов народ. Опјевао је такорећи читаву српску историју. Нема владара, од зетског краља Бодина до краља Александра Карађорђевића, нити истакнутијег српског јунака – који није нашао мјесто у Бећировићевој поезији „на народну“. Исто тако, нема значајнијег догађаја у српској историји – од Косовске до Мојковачке битке – који није био предмет његовог пјесничког интересовања. Те теме су и данас привлачне, и не само у Црној Гори и Херцеговини, а нарочито су то биле у вријеме кад је Бећировић отварао двери српског пјесништва. Зато је он и постао најпопуларнији пјесник у Зетској бановини између два свјетска рата, и опстао као бард српске епике на широким просторима које насељава српско становништво динарске струје.

Иако је књижевно-критички оцјењиван и од истакнутих критичара, историчара књижевности и пјесника (Драгиша Витошевић, Матија Бећковић, Јеврем Бјелица, Милосав Бабовић, Момир Војводић, митрополит Амфилохије Радовић, Милун Марић), Радован Бећировић није добио cjеловиту и поузданију књижевно-критичку оцјену. Осим успутних и дјелимично површних импресија, књижевна критика му није посветила неопходну пажњу; његово пјесничко дјело није аналитички ни студиозно разматрано (изузимајући недовршену студију Милуна Марића), па се о њему, нажалост, не може стећи потпуно и синтетичко мишљење. Евидентан је, дакле, раскорак између популарности Бећировићевог пјесничког опуса, односно његове перцепције на једној, и критичких разматрања о њему, на другој страни. Нарочито је запостављено, и у досадашњим освртима на његово пјесничко стваралаштво уопште није дотакнуто, питање односа идеолошког и пјесничког у његовом дјелу. Адекватно сагледавање тог проблема је кључ за тумачење његове поезије и, по нашем мишљењу, представља императив српске науке о народној књижевности. Идеолошка компонента значајно прожима његово дјело, и што је она присутнија утолико је мања књижевна вриједност тог дјела. Феномен Бећировић је још увијек непроучен, а ријеч је, по мишљењу Милуна Марића, о феномену вјероватно непознатом у књижевном свијету, и неуобичајеном „чак и за један изразито епски, патријархални миље и један етнос у коме се епска песма доживљава као критеријум и мера вредности свега што се догодило“.¹⁶

¹⁶ Милун Марић, *Старац Радован или феномен песничке популарности*, Издавач Душан Марић, Нови Сад, 2003, стр. 307.

